

החברה הערבית בתקופת משבר הקורונה

השפעות המשבר והמלצות ליציאה מהמשבר

ד"ר נסרין חדאד חאג יחיא, איימן סיף ובן פרג'ון

המלצות

רבים בחברה הערבית מרגישים שעתידם הכלכלי והתעסוקתי נמצא באי ודאות גבוהה. ניסיונם רב השנים מול רשויות המדינה והיחסים המורכבים עימן רק מעמיקים את החשש שקולם שוב לא ישמע. כדי להפיג את חששות החברה הערבית וכדי להמשיך לבנות את האמון שנוצר עקב תוכניות כלכליות שהשקיעו מיליארדים בחברה הערבית, על הממשלה לנקוט צעדים מהירים וחד משמעיים שיתאימו את המענה לצורכי אוכלוסייה זו.

בהתאם להערכות שחיסון לנגיף הקורונה יימצא תוך כ-18 חודשים, הנחת העבודה של מסמך זה היא שבמשך פרק זמן זה אזרחי ישראל לא יחזרו באופן מלא לדפוסי ההתנהגות שקדמו להתפרצות הנגיף. כמו כן, ישנה אי וודאות גבוהה באשר להסרת כלל המגבלות שהוטלו על ידי הממשלה ואילו מהן ייושמו מחדש במידה של התפרצות נוספת. מכאן נובע שמרבית ההמלצות, כפי שיובאו להלן, חייבות להתבצע בפרק זמן קצר ביותר כך שלא יאבדו את מידת הרלוונטיות שלהן. המלצות אלו סומנו בכחול. שאר ההמלצות מבקשות לחולל שינוי ארוך טווח יותר ואת השפעותיהן ייקח זמן רב יותר לראות.

להלן המלצותינו לצעדי מזעור נזקי המשבר הכלכלי בחברה הערבית:

שקיפות ומיצוי זכויות

❖ מעקב של שירות התעסוקה והמוסד לביטוח לאומי על שיעורי האבטלה בחברה הערבית על מנת לקבל אומדן מהימן על הפגיעה בעובדים הערבים. המעקב צריך לכלול פילוחים לתת-קבוצות באוכלוסייה הערבית שייתכן ונפגעו במיוחד: למשל נשים, קבוצת גיל, אזורים גיאוגרפיים, וענפי תעסוקה.

- ❖ הגברת מיצוי הזכויות בקרב האוכלוסייה הערבית בכל תחומי התעסוקה ע"י משרדי הממשלה והגופים הרשמיים הרלוונטיים על ידי הנגשת המידע בשפה הערבית, מתן אפשרות למילוי טפסים באופן מקוון בשפה הערבית, מענה טלפוני בשפה הערבית, עיבוי כוח האדם בלשכות התעסוקה והקצאת כלים תומכי השמה בקרב דורשי עבודה.
- ❖ לאסוף, לנתח ולפרסם מידע לגבי כמות הבקשות וסכומי ההלוואות והמענקים שניתנו לבעלי עסקים, לפי חתך אוכלוסייה או ישובים.

סבסוד ותמריצים

- ❖ כדי לשמור את האוכלוסייה החלשה בשוק העבודה או להחזירה מהר ככל הניתן במידה ונפלטה ממנו, מוצע שהמדינה תסבסד לתקופה מוגדרת אחוז מסוים מהשכר של עובדים בשכר נמוך בענפים שנפגעו קשה בתקופה זו.
- ❖ לפעול לכך שגם צעירים בגילאי 18-20 יהיו זכאים לדמי אבטלה, לפחות עקב משבר הקורונה, זאת נוכח העובדה כי משבר הקורונה פוגע באופן מוגבר בציבור הצעירים העובדים. הדבר רלבנטי במיוחד לחברה הערבית, שרוב צעיריה אינם משרתים בצבא בגילאים הללו.
- ❖ לנצל את המשבר לשיפור הנגישות של נשים ערביות לשוק העבודה באמצעות עבודה מרחוק, במשרות גמישות וללא צורך ביוממות במרבית השבוע - תמרץ מעסיקים אשר יעסיקו עובדים, בדגש על נשים ערביות, במתכונת היברידית או בעבודה מלאה מהבית.

- ❖ מתן תמריצים לחברות ולאזורי תעשייה אשר יקלטו עובדים מהחברה הערבית בהיקפים גדולים.
- ❖ יש לערוך שינויים במסלולי התעסוקה של משרד הכלכלה כך שיוקלו הקריטריונים לזכאות לעסקים קטנים וזעירים בחברה הערבית, יינתן משקל

גדול יותר להעסקת עובדים ערבים ויתומרצו עסקים שיעתיקו את מקום פעילותם ליישובים ערביים. אנו ממליצים על הצעדים הבאים:

על מסלול זה לכלול את כלל העובדים בישראל שנפלטו מעבודתם בעקבות משבר הקורונה. להלן מספר נקודות לביצוע:

- א. שיעור סבסוד השכר של שאר מסלולי התעסוקה צריך להתכתב עם שיעור הסבסוד במסלול זה על מנת לא לבטל את משמעותם.
- ב. יש להציע שיעור סבסוד מוגבר לעלות שכר של עובדים מאוכלוסיות בעלות שיעור תעסוקה נמוך: החברה הערבית בכללותה, האוכלוסייה החרדית, האוכלוסייה האתיופית, הורים יחידים ועובדים עם מוגבלויות.
- ג. יש לשים דגש רב על פישוט ומהירות התהליך:
  - a. שימוש במידע קיים שכבר נמסר על ידי מעסיקים לרשויות השונות.
  - b. פישוט הבירוקרטיה על מנת לייצר תהליך זריז.
  - c. יצירת אפשרות של הגשת בקשות לסיוע וקבלת אישורים לסיוע באופן רציף לאורך כל השנה.
- ד. על מנת לתמוך בעסקים קטנים כמעסיקים, יש לקבוע רף מינימלי נמוך של עובדים בעסק, וכן רף נמוך של העסקה תוספתית במסגרת המסלול.

הצעה למסלול חדש – מסלול הגדלת שיעור המשרות המאוישות בישראל.

- **עסקים רבים במשק העסיקו טרם המשבר עובדים מחוץ לישראל.** תופעה זו נפוצה בעיקר בסקטור ההייטק, ונובעת מהמחסור בכ"א שהיה קיים במשק, זמינות הון אנושי (בעיקר במזרח אירופה), ביתרון בעלויות בהעסקה בחו"ל ולעיתים גם בהטבות שונות שניתנו ע"י ממשלות. אנו צופים כי עובדים אלה (כולל עובדי קבלן) עלולים להיות מהראשונים שיפלטו מהחברות, מכיוון שלרוב, העובדים הישראליים משולבים בליבת העשייה, וכן סיטואציית המשבר מציפה את נושא אי השליטה של חברות בסיטואציה התעסוקתית בכלכלות אחרות והחשיפה הכרוכה בה. אנו סבורים כי ניתן לנצל סיטואציה זו ולשאוף להעביר משרות רבות שכאלה לאוכלוסיות פריפריאליות בישראל. על מנת לקדם מטרה זו אנו ממליצים לייצר מסלול מתמרץ תעסוקה נוסף, אשר יעמוד על המאפיינים הבאים:

א. על המסלול לתמרץ הגדלת אחוז מועסקים ישראלים בחברה על ידי סבסוד שכר של העובדים בישראלים שיתווספו.

ב. המנגנון הקובע האם חברה זכאית לסיוע במסלול זה צריך להתחשב בשינוי באחוז העובדים הישראלים בחברה אך גם להתייחס לשינוי במספר כלל העובדים בחברה (על מנת ששיעור הישראלים לא יגדל רק בעקבות פיטורי עובדים שאינם ישראלים). לפיכך, אנו מציעים על מנגנון המחשב את השינוי בשיעור העובדים הישראלים מתוך כלל העובדים בחברה, ומפחית מכך אחוז מהשינוי במספר העובדים הכולל בחברה (ישראלים ו שאינם ישראלים). בהינתן S – אחוז העובדים הישראלים בחברה, L – מספר כלל העובדים בחברה ו- α – מקדם בין 0 ל-1, ניקוד בסעיף זה יתקבל על ידי חישוב: $\Delta S - \alpha \Delta L$.

• **4.18 - על מנת להעלות את כמות הבקשות לסיוע במסלול זה, ובפרט את כמות הבקשות מהחברה הערבית, יש לפעול בכמה מישורים, ביניהם הגמשת תנאי הסף של התוכנית:**

א. הפחתת המספר המינימלי של עובדים חדשים שנוספים חברה במסגרת התוכנית מ-15 ל-5.

ב. ביטול תנאי הסף הנוגע להיקף מחזור המכירות של החברה בשנה הקודמת לבקשה. יש להעביר את מדד זה למערכת הניקוד כך שהוא יוכל להוות שיקול אך לא ימנע מחברות להגיש בקשה.

ג. ביטול תנאי הסף הקובע שמקבל הסיוע חייב להעסיק לפחות 15 עובדים בחודש שקדם למועד הגשת הבקשה.

ד. הרחבת פעולות השיווק של מסלול זה בחברה הערבית, כאשר יש לשלב את השיווק עם הזדמנויות להעתקת/פתיחת עסקים ביישובים ערביים. כגון אכלוס אזורי תעשייה ומרכזי תעסוקה.

ה. יצירת אפשרות לקבלת כפל סיוע במקרה של הרחבה/פתיחת עסקים ביישובים הערביים בצורת מענק הון ומענק תעסוקה.

ו. אנו ממליצים להוסיף נתיב בתוך מסלול זה אשר מאפשר קבלת סיוע בהעסקת עובדים מאוכלוסיות ששיעור השתתפותן בשוק התעסוקה נמוך, גם אם אינם גרים באזורי עדיפות לאומית או ירושלים (בהיקף שכר כמו במסלול הנוכחי).

- 4.20 – בעקבות העלייה המשמעותית במספר הסטודנטים והסטודנטיות הערבים הלומדים את מקצועות ההייטק¹, אשר שיעור ניכר מהם אינו מוצא עבודה במקצועות רלוונטיים ללימודיהם (54.7% מוצאים עבודה בתחום מול 76.5% בקרב יהודים²) ולאור חוסר היציבות של עובדים אלה בשוק העבודה עקב היעדר וותק, **אנו ממליצים להרחיב את תכנית זו**. בנוסף, אנו ממליצים הרחבת יריעת המקצועות הכלולים בתוכנית זו ועל הרחבת התוכנית לכלל ההכשרות שאינן אקדמיות למקצועות ההייטק אשר מאושרות על ידי משרד העבודה והרווחה או רשות החדשנות.**

לאור המשבר, בו היצע דורשי העבודה גדל בצורה משמעותית ועתיד להיוותר גבוה יותר מאשר שהיה טרם המשבר, אנו סבורים כי יש להרחיב משמעותית את היקפם של כלל המסלולים (בדגש על 4.20) עד כדי מצב בו אין בקשות ראויות לסיוע שמסורבות על בסיס חוסר מקום.

*כאמור לעיל, יש לוודא ששיעור הסבסוד המוצע במסלולים הנ"ל אינו פוחת מהיקף הסיוע שיינתן במסלול החזרה מחל"ת, על מנת שמסלול זה לא ייתר את השאר וימנע דיפרנציאליות בעידוד תעסוקה.

תוכניות הכשרה, העצמה והתמחות

❖ להחזיר את פעילות מרכזי 'ריאן' למתכונת מלאה ולעבות באופן ניכר את פעילותם בתחומי קשרי מעסיקים והכשרות מקצועיות. יש ליצור מנגנון שישלב מעסיקים באופן מובנה בתהליך ההכשרה המקצועית. כך צורכי המשק יובאו בחשבון, תכני ההכשרות יהיו רלוונטיים לכישורים הנדרשים בשוק העבודה, ההכשרות ישלבו הכשרה מעשית ושיעורי ההשמה יעלו.

❖ להגביר את היצע ההכשרות והסדנאות המקוונות במרכזי 'ריאן' על ידי הקמת תשתית ללמידה מרחוק שתשרת את המרכזים גם לאחר המשבר. כמו כן,

¹ על פי נתוני ארגון צופן: כיום, 5600 סטודנטים/ות מהחברה הערבית לומדים את מקצועות ההייטק באקדמיה. כדי לקבל פרספקטיבה השוואתית, בין 1984 ועד 2014, סה"כ בוגרי האקדמיה במקצועות ההייטק מהחברה הערבית עמד על 1598 בלבד (פחות מ- 50 בוגרים בממוצע כל שנה).

² היי-טק: השכלה גבוהה, תעסוקה והכנסה – נתונים מתוך סקר השכלה גבוהה תשע"ח, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לדאוג שלמרכזי 'ריאן' תהא היכולת לספק ציוד קצה למשתתפים שאין ביכולתם להשתתף בלמידה מרחוק.

❖ נוכח העלייה הצפויה בשיעור המשפחות החיות בעוני, יש לתגבר תוכניות לסיוע למשפחות החיות בעוני ובהדרה חברתית כגון 'אשת חיל' ו'נושמים לרווחה'. כמו כן, מומלץ לחזק את הקשר בין תוכניות אלו לבין שירות התעסוקה, מערך ההכשרות המקצועיות ומרכזי 'ריאן'.

❖ קידום תוכניות התמחות בשכר של צעירים ערבים בוגרי תואר ראשון בחברות גדולות במשק.

תמיכה בעסקים קטנים ובינוניים

❖ להבטיח שעסקים בבעלות ערבית יקבלו את חלקם מתוכנית בנק ישראל להגדלת היצע האשראי לעסקים קטנים ובינוניים (סה"כ גובה התוכנית 5 מיליארד ש"ח).

❖ להקים מערך להלוואות המכיר בייחודיות העסקים הקטנים והבינוניים בחברה הערבית תוך הגדרת פתרונות ממוקדים. כדי להבטיח שיעור גבוה יותר של בעלי עסקים שהלוואתם מאושרת, יש להעלות את שיעור ערבות המדינה הכוללת שניתנת להלוואות בקרן ייעודית זו משיעור של 15% הקיים כיום לשיעור כפול לפחות (30%).

❖ לעודד הקמת מערכת שיווק דיגיטלית לעידוד עסקים בבעלות ערבית לפעילות מקוונת, בין אם בדרך של מכסות, בין אם בדרך של קביעת מסלולים יעודים לחברה הערבית לתוכניות של משרד הכלכלה.

שלטון מקומי

משבר הקורונה חשף את האמצעים הדלים העומדים לרשות הרשויות המקומיות הערביות בעת מקרי חירום. על כן, אנו ממליצים על מספר צעדים שישפרו את מצב הרשויות בשגרה ויעלו את המוכנות למענה לצרכים שעולים בשעת חירום:

❖ יש לתקן את מנגנון המימון התואם (מא'צינג) בשירותי הרווחה כך שיוטב לכלל הרשויות החלשות, בכללן הרשויות הערביות.

❖ יש לפעול להגדלת תקני העובדים הסוציאליים והפסיכולוגיים ושיעור איוש התקנים בפועל ברשויות הערביות.

❖ בעקבות המשבר פחת באופן משמעותי הסיכוי שרשויות ערביות יעמדו בתנאי המענק המותנה ואישור תוכנית הבראה (המותנים בשיעור גביית ארנונה של 83%). אי לכך, יש להחריג את קבלת התקציבים בשנה זו מתנאי המענק המותנה ואישור תוכנית הבראה.

❖ ביום 7 באפריל 2020 החליטה הממשלה על תקציב לשיפוי הרשויות המקומיות בגין אובדן הכנסת ארנונה עסקית. עבור הרשויות המקומיות החלשות המצויות בחלקן הארי באשכול הסוציו אקונומי הנמוך ביותר – ולענייננו, רוב הרשויות המקומיות הערביות – דווקא ההכנסה מארנונה למגורים היא שתופסת נפח משמעותי ביותר מהכנסותיה של הרשות המקומית. לכן, פגיעה בה היא משמעותית יותר מפגיעה בארנונה עסקית. לפי נתוני הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל, גביית הארנונה למגורים בעשרות רשויות מקומיות ערביות נפגעה בחמישים אחוז ביחס לגבייה באותם החודשים בשנת 2019. אי לכך, יש להקצות תקציב ייעודי עבור הרשויות המקומיות הערביות לטובת שיפוי בגין אובדן ההכנסה מהארנונה למגורים בחודשים האחרונים.

❖ יש לפעול להקמה מיידית של מוקדי 106 (ישוביים או אזוריים) בכל הרשויות בהן שירות זה לא פועל כיום.

❖ יש להגדיל את תקציב החירום העומד לרשות מחלקות הרווחה ברשויות ולהגדיר באופן ברור מיהם העובדים החיוניים בשעת חירום.

צמצום הפער דיגיטלי

רבות מן ההמלצות תלויות בסגירת הפער הדיגיטלי בין האוכלוסייה הערבית ליהודית. הבסיס לעבודה מרחוק ולמידה מרחוק הוא תשתיות תקשורת, ציוד קצה ואוריינות

דיגיטלית. ללא אלו תהליכים רבים יתקשו להתרומם. על כן, אנו מציעים להתבסס על ההמלצות של איגוד האינטרנט הישראלי על אינטרנט בחברה הערבית³ שעיקרן:

❖ הקמת מטה לאומי לריכוז הטיפול בתחום הדיגיטציה בחברה הערבית.

❖ השוואת תשתיות האינטרנט והסלולר בישובים הערביים לתקן ולמצאי הקיים ביישובים היהודים, תוך חיוב:

• ספקי תשתית להתקין תשתיות אינטרנט מתקדמות בכלל הישובים הערביים במסגרת עקרונות הפריסה האוניברסלית;

• ספקי הגישה לאינטרנט להקים ולתמוך בפס רחב ובאינטרנט מהיר בכלל הישובים הערביים או להצמיח באופן יזום ספקי גישה לאינטרנט שיתמחו בשירות לחברה הערבית;

• ספקי הסלולר להקים ולתמוך במערך אנטנות ותשתית סלולרית בכלל הישובים הערביים על פי התקן הקיים בישובים היהודיים.

באשר לפערים בלמידה מרחוק שעלו בין החינוך הערבי והיהודי, אנו ממליצים על צמצום הפערים על ידי העלאת האוריינות הדיגיטלית של מורים ותלמידים בחברה הערבית:

❖ ההערכות הן שציוד התקשורת והמחשבים בבתי ספר בחינוך הערבי נמצאים במצב דל וירוד. אי לכך, על משרד החינוך לבצע סקר עדכני ומקיף על מצב ציוד התקשורת והמחשבים בחינוך הערבי והעברי ולפעול להשוואת התנאים. כמו כן, על משרד החינוך לוודא שתוכניות להעלאת האוריינות הדיגיטלית מיושמות באופן שווה בבתי ספר ערביים ועבריים.

❖ על משרד החינוך לתגבר את היקף לימודי המדע והטכנולוגיה בבתי ספר בחינוך הערבי תוך דגש על טיפוח מיומנויות טכניות וקוגניטיביות המאפשרות פתרון בעיות בסביבה דיגיטלית. עבור תלמידים בשכבות גיל בוגרות, יש למקד את טיפוח המיומנויות בשימושים פונקציונאליים.

❖ יש לשלב קורסים ללימוד מרחוק בתוכניות הלימוד של המכללות לחינוך.

³ איגוד האינטרנט הישראלי, האינטרנט בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב ראשונית והמלצות למדיניות, ינואר 2018.

- ❖ יש להאיץ תהליכים של למידה מרחוק שהחלו בהטמעה טרם משבר הקורונה תוך שיתוף הורי התלמידים.
- ❖ לתגבר את פרויקט 'מחשב לכל ילד' ולשנות את הקריטריונים כך שמשפחות במצב כלכלי שאינו מאפשר למשפחה לרכוש מחשב יהיו זכאיות למספר ערכות מחשב כמספר הילדים במערכת החינוך.

השכלה גבוהה ולימודי הנדסאות

- ❖ סטודנטים רבים בחברה הערבית חוו קשיים בלימוד מרחוק מפאת מחסור בצידוד (מחשבים, צידוד תקשורת וכד') וחוסר נגישות לתשתית אינטרנט מהימנה בביתם. אי לכך, אנו ממליצים להקים תוכנית הדומה במתכונתה לפרויקט 'מחשב לכל ילד' אשר תסייע לסטודנטים מרקע חברתי-כלכלי קשה.
- ❖ יש חשש כבד שסטודנטים רבים בחברה הערבית ינשרו מלימודים אקדמאיים או על-תיכוניים עקב קשיים כלכליים אישיים או משפחתיים. לכן, אנו ממליצים להגדיל באופן ניכר את מספר מלגות 'אירתקא' לפחות לשנת הלימודים הבאה.

המלצות כלליות שעלו בעקבות ניהול משבר הקורונה

- לצד תמרוץ מעסיקים להעסיק עובדים ערבים יש מקום להנגיש מידע אודות היצע העובדים הערבים במשק. גם קודם למשבר היה קיים חוסר תיאום ופער בין היצע כוח האדם בחברה הערבית לביקוש, אך כעת יש למיפוי כזה חשיבות עוד יותר נוכח הצורך בעידוד מאסיבי של העסקת עובדים ערבים במשק.
- הניסיון מלמד כי מדיניות ותוכניות ממשלתיות אשר גובשו ותוכננו ללא ייצוג ולא שיתוף נציגים ונציגות ערבים\ות נתקלות בחסמי עומק המונעים את יישומן. עם פרוץ המגיפה הוקם בממשלה מטה חירום ממשלתי בתיאום וריכוז המל"ל. אולם בגוף זה, כמו גם בגופים ומשרדים ממשלתיים רבים אחרים, אין ייצוג הולם לאוכלוסייה הערבית, בייחוד בדרגי הביניים ובדרג הבכיר. החשיבות בייצוגם של האזרחים הערבים במוקדי קבלת ההחלטות הינה חיונית בזמני חירום כמו גם בשגרה. לכן, אנו ממליצים:

- להבטיח את ייצוגם ההולם של האזרחים הערבים בכל מוקדי קבלת ההחלטות בצוותים המשרדיים, בצוותים הבין-משרדים ובכל מנגנון אשר

יוקם. אנו ממליצים כי ייצוג האזרחים הערבים יקודם בשלבים השונים של תהליך גיבוש המדיניות, תכנון יישומה, גיבוש המסרים והנראות הציבורית.

○ להקים מנגנוני שיתוף והתייעצות שוטפים עם הגופים הייצוגיים והמקצועיים של החברה הערבית, ובראשם וועד ראשי הרשויות הערביות ומטה החירום להתמודדות עם מגפת הקורונה בחברה הערבית.

○ לקדם החלטת ממשלה שתקבע יעד ייצוג שייתן ביטוי הולם לחברה הערבית בדרג הביניים ובדרג הבכיר במשרדי הממשלה בשגרה ובחירום ובתוך כך להבטיח ייצוג של נשים ערביות.

● האוכלוסייה הבדואית בנגב, בייחוד זו המתגוררת בכפרים הבלתי מוכרים, נמצאת במצב ירוד אף יותר מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל. הבעיות שהוזכרו במסמך זה הכו באוכלוסייה זו באופן חמור פי כמה ולכן אנו רואים לנכון לתת דגש מיוחד ופרטני לאוכלוסייה זו. כמו כן, בעת משבר הקורונה היה מקום לעצור את הריסות המבנים והשטחים החקלאיים.